

Verdwenen bioscopen

Laten we beginnen met te kijken hoe de eerste vaste bioscopen uit de reisbioscopen ontstonden. Van tenten schakelden de ondernemers eerst over op vari  t  theaters en aangepaste locaties als leegstaande winkels en fabrieken. In de biografie van Nöggerath zagen we al dat hij de eerste filmvertoningen vanaf 1896 organiseerde tijdens de vari  t  voorstellingen in het Flora. Van 1900 tot '05 werd de capaciteit van Circus Arena aan de Honthorststraat gevuld met filmvoorstellingen en in 1906 werd een winkelpand in de Damstraat verbouwd tot bioscoop.

De eerste gebouwen die in het land speciaal werden neergezet voor filmvertoning verrezen rond 1910 en waren een kopie in steen van de reisbioscoop of van de schouwburg. Dat gaf in grote steden problemen, omdat er in de stad geen grondstukken te vinden waren die geschikt waren voor de pompeuze gevels, die de passant moesten

*Boven: Het als circustheater opgezette Circus Arena bleek ook heel bruikbaar als bioscoop
Rechts: Cinema de la Monnaie liep door van Kalverstraat tot het Singel (vgl. foto pag. 89).*

verleiden naar binnen te gaan. In Amsterdam waren sinds eind 16^e eeuw de grondstukken altijd met een korte zijde aan de straat georiënteerd. De levensduur van een bioscoop werd al snel bepaald door het aantal nooduitgangen en de situering t.o.v. de openbare weg. De bioscoopondernemer die de visie had een hoekpand te bemachtigen kon daarop een geschikte bioscoop bouwen. Ook als er met een L-vorm rond een hoekpand gebouwd kon worden (bijv. Parisien) le-

verde dat een bruikbaar theater op. We zien dan ook dat alleen goed gesitueerde bioscopen reden van bestaan hadden en dat er in de periode 1910-'20 een hoop theaters al na een paar jaar weer sloten. De volgende ontwikkeling was de amfiteatergewijze opbouw van de stoelrijen voor beter zicht op het projectiescherm. In 1921 zette Tuschinski definitief de norm; bioscoopbezoek was uitgaan!

Bijou Biograph Theatre/Damstraat Bioscope/New York 1906-1924

Onder kenners van Amsterdamse filmtheaters heerst altijd verschil van mening welke als eerste ‘vaste bioscoop’ gezien moet worden. Franz Nöggerath opende in 1907 zijn nieuw gebouwd Bioscope Theater in de Reguliersbreestraat, maar een jaar daarvoor werd op Damstraat 20, op de hoek van de Pieter Jacobszdwarsstraat,

een theater geopend in een verbouwde winkel. Beide theaters waren uitsluitend voor film bedoeld, maar het pand in de Damstraat was in 1900 gebouwd als winkelpand met bovenwoningen.

De Amerikaan Andrew Rawson Jennings, directeur IBM Europe, vroeg op 12 oktober 1906 een vergunning aan voor een bioscoop in het pand. Die kreeg hij wel maar een muziekvergunning erbij kreeg hij niet.

Die kwam er wel in januari 1915 toen de bioscoop in handen van C. Muller overging en

Damstraat Bioscope

ging heten. Muller had de bekende explicateur Max Nabarro geëngageerd. Die was overdag diamantslijper en ‘s avonds een veelgevraagd explicateur.

De directie werd in 1918 overgenomen door M. de Goeije.

Ook de Damstraat Bioscope was geen lang leven beschoren; in mei 1920 kwam het theater weer in andere handen en ging **New York** heten. Onder die nieuwe directie sloot het theater in 1924 definitief zijn deuren. Het pand staat er nog steeds; wie kent Kwekkeboom in de Damstraat niet?

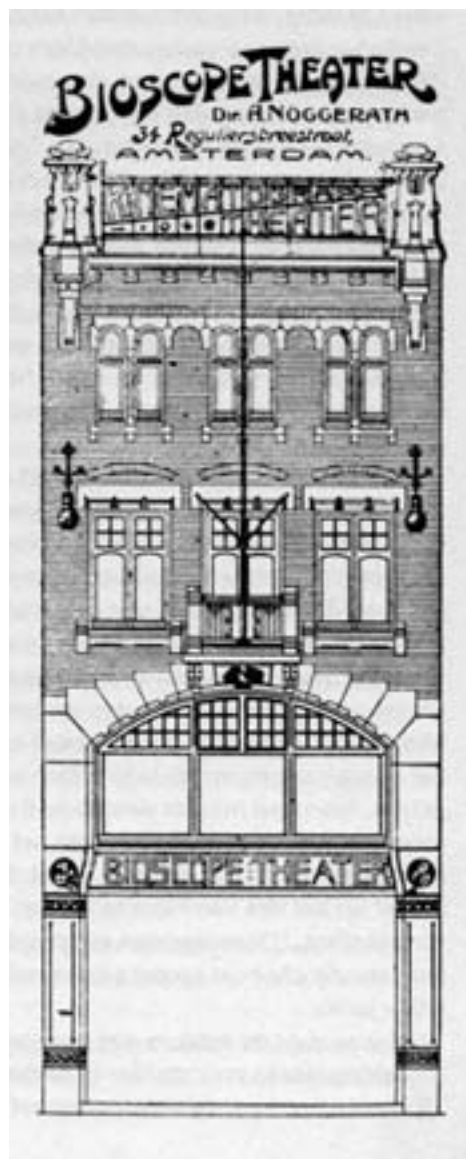
Boven: De bekende explicateur Max Nabarro, hier in 1956 nog even demonstrerend hoe hij te werk ging. Overdag was hij diamantslijper en ‘s avonds stond hij in de theaters.

Links: Damstraat 20, in 1900 gebouwd als winkel/woonhuis was van 1906 tot 1924 de eerste bioscoop .in Amsterdam. Daarna werd het weer een winkel, getuige deze foto uit 1944

Bioscope Theater/Nöggerath 1907-1983

Op 7 september 1907 opende Franz Anton Nöggerath aan de Reguliersbreestraat 34 zijn eerste bioscooptheater, nadat hij al sinds 1896 in zijn Variété Flora filmvoorstellingen gaf.

Het was het eerste originele en jarenlang tevens grootste bioscoopgebouw in Amsterdam en het huidige exterieur vormt Amsterdam's oudste bioscooparchitectuur. De voorgevel is uitgevoerd in de stijl van de Art Nouveau. De bakstenen gevel heeft een fraai beeldhouwde onderpui. Architecten waren: Petrus Cornelis Samwel (nieuwbouw 1907), H. van Vreeswijk, E.C.W. Klijn (verbouwing tussen 1945-1949), Rappange & Partners (2001, restauratie gevel). De exploitatie was vanaf 1926 uitbesteed aan enkele leden van de familie Van Royen, die daaromheen

Boven: Promotietekening van de voorgevel van Reguliersbreestraat 34 -1907

Rechts: De gouden tijd van de film. Drukke voor de Nöggerath in 1954, ondanks het feit dat de film er al zeven maanden draait.

in 1931 hun Van Royens Exploitatie Maatschappij REMA oprichtten. In 1949 nam de Tuschinski Maatschappij het theater geheel over en in 1983 werd het zo onderdeel van Pathé Tuschinski. Nöggerath werd na 1949 het theater bij uitstek voor langlopende films. Het theater eindigde als sexbioscoop en sloot in 1983 als zelfstandig theater de deuren en werd omgedoopt tot Tuschinski 3. Jarenlang was in het portiek Dillmann's bloemenkiosk gevestigd. In opdracht van Pathé Cinemas werd het theater in de periode 1999-2001 verbouwd en het interieur is nu onherkenbaar veranderd in foyer en inbouwzalen 4-5-6 van het Tuschinski-complex, ook binnendoor bereikbaar via Tuschinski's zogenaamde Japanse

kamer. De lichte bakstenen voorgevel met gebeeldhouwde natuurstenen ingang aan de Reguliersbreestraat (tegenover Cineac) en de monumentale neoclassicistische zijgevel in de Schapensteeg zijn fraai gerestaureerd naar de situatie van 1907, tegelijk met het Tuschinski Theater. Van het oorspronkelijke Nöggerath theater was bij de start van de verbouwing, met uitzondering van de gevels, helemaal niets meer over.

Café Bioscoop Blaauw 1909-1915

Op het adres Rembrandtplein 8 werden vanaf 1909 tot 1915 films vertoont. Na de Tweede Wereldoorlog vestigde hier Tom Manders zijn Saint Germain des Prés. *Gerardus van Royen, eigenaar van de Winkel van Sinkel, bezocht eens het Café Blauw op het Rembrandtsplein en hij betaalde 10 cent om daar de levende beelden te gaan zien. In het zaaltje stonden allemaal losse stoelen en de projector maakte een enorm lawaai. Na 20 minuten kwam de portier zeggen dat de voorstelling was afgelopen maar als men nog een keer wou kijken dan moest er weer 10 cent*

neergeteld worden. Diezelfde meneer Van Royen zou later op het Damrak de exploitant van de Witte Bioscoop worden. Van Royen gebruikte daar weleens vier expliciteurs tegelijk bij één film, om verschillende stemmen te produceren.

Boven: De gevel van Nöggerath verkeert na de restauratie weer in originele staat.
Links: Als Tuschinski 3 was de ingang via het Tuschinski Theater en in de hal van Nöggerath een bloemenkiosk (en zo te zien 'n slaapplek voor zwervers).

Cinema Parisien 1910-1987

Cinema Parisien, een voormalige bioscoop aan de Nieuwendijk 69 in Amsterdam, werd opgericht op 26 maart 1910. Van 1910 tot 1956 was Jean Desmet directeur van Parisien. Uiteindelijk zou

Boven: De Art-Nouveauzaal van Parisien werd minutieus afgebroken en in het Filmmuseum opnieuw opgebouwd.

Rechts: De ingang in de nadagen van Cinema Parisien als sexbioscoop.

deze bioscoop bestaan tot 25 maart 1987. Cinema Parisien in Amsterdam is Desmets tweede bioscoop (na Parisien in Rotterdam, opgericht in 1909). In het begin was er een doorlopende voorstelling van korte films, waarbij het publiek stond. De grote belangstelling zorgde ervoor dat toeschouwers zo langzaam naar voren schoven tot ze onder het filmscherm door via de nooduitgang in de Hasselaersteeg naar buiten werden gedrukt.

Het hoofdkantoor van de meeste van Desmets ondernemingen was gevestigd boven deze bioscoop aan de Nieuwendijk in Amsterdam. Het is de enige bioscoop die hij zijn leven lang heeft geëxploiteerd.

Ook na zijn dood is de bioscoop blijven bestaan en zou pas in 1987 haar deuren definitief sluiten. Er is acceptabele reden aan te wijzen waarom Cinema Parisien tot zoiets tweederangs als een sexbioscoop werd. Na de Tweede Wereldoorlog groeiden de bioscoopconcerns tot een omvang dat zij automatisch de markt gingen beheersen en kleine theaters als Parisien grote rolprenten konden weigeren.

Het pand is inmiddels afgebroken. Na de sloop (ook van het ernaast lig-

gende Centraal Theater) gingen de terreinen over naar de uitbreiding van het Victoria Hotel. De voorstellingen van Parijs werden voortgezet in de Rex, een bioscooptheater in de Haarlemmerstraat. Reeds voor de Tweede Wereldoorlog zag de bioscoopbezoeker in Parijs verleidelijke jongedames in nogal blote badpakken. Ook in het naastliggende bioscoopje Centraal vertoonde men dezelfde soort rolprenten. Tot 1960 hadden de medewerkers van de twee theaters geen contact met elkaar, maar daarna ging men samenwerken en werden de kaartjes zelfs aan een kassa verkocht. Indertijd, in 1968, 1969 was het *not done* om je in die bocht op de Nieuwendijk te begeven, bij die aparte bioscopen waar derderangsfilm met een vleugje seks werden vertoond voor een mannelijk publiek. Dat

had aan dat beetje, wat meestal ook nog in suggestie bestond, al ruimschoots genoeg had om zijn peilloze honger te stillen en nam de kwaliteit van het verhaal verder op de koop toe. In een richtlijn van het Ministerie van Justitie (en het vervolgensbeleid van het Openbaar Ministerie) was vertoning van de film *Deep Throat* (en andere pornofilms) alleen toegestaan in kleine bioscopen met maximaal 50 bezoekers per voorstelling. Op 18 februari 1977 werd de film in de Cinema Parijs vertoond aan meer dan 50 personen om een proefproces uit te lokken. De voorstelling was slechts toe-

gankelijk voor personen van 18 jaar en ouder. Aan de kassa stond een bord met de mededeling: *U bent gewaarschuwd – harde porno*. Door de landelijke pers aandacht werd de film “Deep Throat” een enorm succes en maakte de weg vrij om tal van andere pornofilms in de bioscoop uit te brengen.

Na de sluiting in 1987 ging men onder de naam Parisien verder in het Rex Theater aan de Haarlemmerstraat 31-39 in Amsterdam tot ook daar het witte doek viel en ook die bioscoop in 1989 gesloten en afgebroken werd (zie pag. 97). Het is aan Desmets kleindochter Ilse Hughan te danken dat het interieur van Cinema Parisien bewaard bleef en aan het Filmmuseum werd geschonken. De rijke Desmet-filmcollectie, die het Filmmuseum al in 1956 had gekregen, werd ook toen pas gerestaureerd en gecatalogiseerd.

Boven: Het Rex Theater eindigde zijn bestaan als Parisien van 1987 t/m 1989

Rechts: De sociëteit Bellevue ontwikkelde zich na 1880 tot een groot zalencomplex.

Opera Bioscoop / Bellevue 1910-1913

De sociëteit Bellevue stond op het voormalige bolwerk Sloten. Na de slechting van de wallen en bolwerken werd steeds grotere stukken van de Singelgracht gedempt en kon Bellevue steeds verder uitbreiden om de capaciteit te vergroten. In 1880 kreeg Bellevue, na 1883 eigendom van H. L. Stroucken, het hele terrein ter beschikking. In 1881-'82 werd aan de nieuw gerooide Leidsekaade een pand gebouwd waarin in 1910 de Opera Bioscoop ingericht werd. De filmvoorstellingen maakten slechts een klein deel van het aanbod uit. Elke voorstelling was opgebouwd uit een aantal muziekstukken, afgewisseld met korte films die ook met muziek te maken hadden. In 1913 stopten de filmvertoningen alweer.

De Opera Bioscoop adverteerde wekelijks in het Algemeen Handelsblad en Het Volk, behalve in de zomermaanden wanneer er blijkbaar geen films werden vertoond. De advertenties geven een summiere indruk van het programma. Gelukkig bezit het Theater Instituut Nederland een origineel programmabladd van de openingsvoorstelling op 22 juli 1910. Hierin staan interessante details,

die ons een zeldzame blik gunnen in de Nederlandse muziek- en bioscoopcultuur van 1910. De Opera Bioscoop presenteerde die dag een uitgebreid programma, dat uit niet minder dan twaalf nummers bestond: negen muzikale uitvoeringen en drie films. Op andere dagen zal de voorstelling misschien iets korter zijn geweest, maar acht tot tien nummers was in die tijd heel gewoon in een variétéprogramma. Het orkest heette de ‘Hamburger Kapel’ en stond onder leiding van *Frits Iffland*, de vaste kapelmeester van Bellevue in die jaren. De kapel speelde die avond vooral stukken uit het populaire repertoire, die iedereen kon meefluiten: de mars *Vom Fels zum Mer*, de ouverture van de opera *Das Nachtlager von Granada*, een passage uit de opera *Cavalleria Rusticana*, walsen van Strauss, enz. In de loop van de voorstelling zou het licht in de zaal drie keer

doven voor een filmvertoning, terwijl de muziek verder speelde. Voor de pauze zag het publiek slechts een korte documentaire film, *Dwars door Schotland*, waarbij het Engelse volkslied ten gehore werd gebracht. Het tweede nummer na de pauze, direct na de muzikale introductie, moet een hoogtepunt van de avond zijn geweest. Het licht ging weer uit en op het scherm verscheen *De Minnezanger*, een Italiaanse verfilming van de opera *il Trovatore* van Verdi. De rol van Leonora werd gespeeld door niemand minder dan *Francesca Bertini*, de grote diva, die in 1910 nog geheel onbekend was, maar door deze film haar eerste roem zou verwerven. De film was gloednieuw en verscheen, naar we mogen aannemen, in kleuren op het doek. We weten niets over de muzikale begeleiding bij deze film, maar het is onwaarschijnlijk dat er werd gezongen tijdens de voorstelling. Het gaat hier om een Italiaanse productie van 435 meter lengte, die hooguit 20 minuten duurde.

Veel langer waren films niet in deze tijd, meestal zelfs korter. De opera, die oorspronkelijk bijna drie uur duurde, werd rigoureuus aangepast aan deze norm. Veel meer dan een samenvatting van de plot kon de film niet bieden. Het gevouwen programmablade bevat een inlegvel met een uitvoerige beschrijving van dertien scènes, die het hele verhaal vertellen.

Elke filmscène had een gemiddeld lengte van anderhalve minuut. Dat is te kort om een aria of duet te zingen. Zelfs het orkest kan zo'n snelle wisseling van scènes nauwelijks bijhouden. Op deze wijze is tussen 1909 en 1913 overigens het hele klassieke repertoire verfilmd, van Shakespeare tot Dante, van Wagner tot Goethe, van het Oude tot het Nieuwe Testament, elk in een kwartier.

uit een tekst van Karel Dibbets

Apollo Theater 1911-1964

Het Apollo Theater was een bioscoop op de Haarlemmerdijk 82 in Amsterdam. De opening van het nieuwgebouwde theater was op 25-02-1911. Het had bij de opening een capaciteit van 400 zitplaatsen en was een buurtbioscoop voor de gewone man uit de naastgelegen Jordaan en de Westelijke Eilanden.

In Het Nieuws van den Dag, van 24 januari 1912 was te lezen:

Het Apollo-Theater op de Haarlemmerdijk blijkt in deze buurt, waar in den geheelen omtrek geen publieke gemakkelijkheden zijn, alle reden van bestaan te hebben. Het is in de praktisch ingerichte zaal met een hangende galerij voor het damesorkest onder leiding van juffrouw Rent-

meester, avond aan avond stampvol. Er worden goede bioscope-vertoningen gegeven. De heer Lucien, een coupletzanger, met warm, aangenaam geluid, zingt er en de heer Henri Orvan vergast er de menigte op humoristische voordrachten. Als de directie blijft zorgen, dat de bioscope-vertoningen niet zondigen tegen den goeden smaak en de te zingen coupletten niet door de platheid ontsierd worden, heeft hare onderneming een goede toekomst.

Pas in 1912 werd voor 't eerst een directeur van het Apollo Theater genoemd: Ralf Minden, die dat tot 1938 zou blijven. Of hij al vanaf de opening directeur was blijft onvermeld.

In 1929 vond nog een verbouwing plaats. De laatste voorstelling was op 8 november 1964.

Boven: De gevel van het Apollo Theater in de jaren '60.

Rechts: .De zaal van het Apollo Theater na de verbouwing van 1929.

Theater Pathé 1911-1925

In de Kalverstraat op nummer 122 verrees in 1854 concertzaal Diligentia, die spoedig daarna in een café-chantant veranderde. Als café-restaurant met leeszaal en buffet kreeg het de naam Hôtel de France. In 1911 werd het pand onder auspiciën van Pathé Frères maar zogenaamd door een zelfstandige firma grootscheeps verbouwd tot bioscoop met 400 zitplaatsen. De architect van Theater Pathé was Evert Breman (1859-1926). Sinds 1885 werkte hij in Amsterdam, eerst als assistent van de bekende architect A. L. van Gendt, die onder meer het Concertgebouw bouwde. Het theater omvatte een bioscoopzaal met stalles en parket en een balkon met zitplaatsen en loges. Boven de ingang was een eenvoudige glazen luifel zichtbaar met houten ombouw (zie foto rechts). Er werden aanvankelijk alleen Pathé-producties gedraaid, tot de Franse

filmindustrie als gevolg van de Eerste Wereldoorlog stilviel. Na 1916 werden engelstalige producties van Pathé Amerika vertoond, die populair werden bij het publiek maar verguisd werden door recensenten. Na WO1 werden zelfs Duitse en Oostenrijkse films vertoond. Toen het Franse moederbedrijf na 1923 wegwijnde ging het ook bergaf met Theater Pa-

thé in de Kalverstraat. De bioscoop ging in 1925 over in handen van W. H. Siehl, directeur van het cabaret-variété *Grand Gala*, maar diens variétévoorstellingen waren geen groot succes. Beter ging het met zijn bioscoop Corso Cinema, die 11 april 1925 in Kalverstraat 122 opende na een radicale verbouwing door architect Gerard F. Mastenbroek. Zie daarvoor verder op pagina ??.

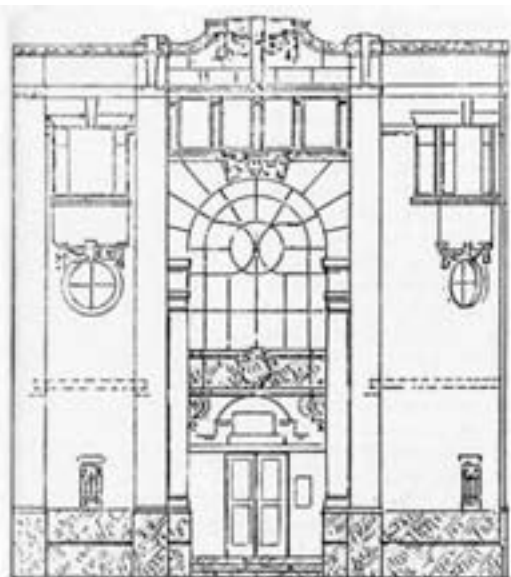
Boven: De gevel van het Theater Pathé in de Kalverstraat 122.

Links: Zo zag de zaal er voor de verbouwing tot bioscoop uit, van schouwburg "De Vereeniging".

Olympia 1911-1922

In april 1911 opende de bioscoop Olympia op Dapperstraat 84 zijn deuren. De eerste twee jaren was dat onder de directie van Jacob Jerozolimsky en van 1913 tot de sluiting in 1922 was dat onder Pieter Hillenius. Deze buurtbioscoop was in een verbouwd winkelpand gevestigd, op de hoek met de Reinwardtstraat.

Union Theater 1911-1930 (ook *Elite Bioscope* genoemd)

Aan de Heiligeweg 34-36, hoek Handboogstraat, opende op 4 maart 1911 het Union Theater een bioscoop met 350 plaatsen in een nieuw gebouwd pand. Over de aanbesteding en de plannen met de nieuwe bioscoop schreef Het Nieuws van den Dag op 28 oktober 1910: *Een nieuw Cinematograaf-Theater.*

Door den architect Simons, te 's-Gavenhage, is aanbesteed en gegund aan de aannemers

Van der Vliet en Nieuwstad te Amsterdam het bouwen van een cinematograaf-theater aan den Heiligenweg te Amsterdam voor de 'Frankfurter Union Gesellschaft'. Met de afbraak van de vier daarvoor noodige perceelen is reeds begonnen. Deze perceelen zijn de twee huizen Heiligenweg 34 en 36 op den hoek van de

Boven:

Rechts: .

Handboogstraat en de twee huisjes Handboogstraat 24 en 26. De zaal van het theater zal ongeveer 250 zitplaatsen beneden en 45 op een balcon tegenover het tooneel bevatten. In de Handboogstraat zullen de noodige nooduitgangen komen.

De vader van Joodse architect Lodewijk Simons, was eigenaar van het pand, Johan Gildemeijer de directeur en Siegfried Levy de bedrijfsleider. Gildemeijer, die een eigen filmverhuurkantoor dreef (ook Union genaamd), beschikte over recente films van buitenlandse maatschappijen als Lux, Gaumont, American Biograph, Vitagraph en Eclair. Later kwam daar Deutsche Bioscop en Ambrosio bij. In de beginjaren werkte Gildemeijer nog samen met Desmets verhuurkantoor, maar nadat hij in concurrentie met Desmet de exclusieve rechten van de extreem populaire Asta Nielsenfilms voor Nederland wist te bemachtigen bekoelde de relatie.

Tegen het einde van de Eerste Wereldoorlog liet het Duitse UFA concern door een stroman (Neerlandia) eerst aandelen in bioscopen opkopen om ze later in zijn geheel op te slokken. Union was er daar één van.

Na de sluiting in 1930 werd de bioscoop verbouwd tot een normaal maar wel heel ruim winkelpand. Op dit moment heeft het modemagazijn van Scotch & Soda het in gebruik.

ELITE BIOSCOPE „UNION“
AMSTERDAM - HELIGEWEG
EERSTE OPVOERINGSRECHT VAN
DE BEROEMDE ASTA NIELSEN-SERIE

Americain Bioscoop 1911-1913

Op 21 januari 1911 werd de eerste film vertoont in een bioscoop aan de Daniël Stalpertstraat 67-69, hoek Ferdinand Bolstraat 38. Het pand was in 1875 als woonpand gebouwd, nu zit er de Coffee Company in. Bij de verbouwing tot bioscoop verdween de eerste woonlaag ten gunste van de zaalhoogte. De programmering leunde zwaar op het aanbod van het filmverhuurkantoor van Desmet. Op 25 april 1913 draaide directeur J. Bergsma alweer zijn laatste film in deze buurtbioscoop.

Rembrandt Bioscope 1911-1927

Begin 1911 kocht Rembrandt Bioscope NV een groot pand in de Jodenbreestraat 23 aan, liet het slopen en door de Haarlemse architect F. L. Janssen Jr. een nieuw bioscooptheater neerzetten met 324 stoelen. De eerste directie werd gevoerd door G. A. Klinge en er werden hoofdzakelijk films van Pathé gedraaid.

Dit schreef het Nieuws van den Dag over de opening:

Amsterdam is alweer een bioscoop-theater rijker geworden. Hedenavond wordt in de Jodenbreestraat 23, tegenover het Rembrandthuis, de 'Rembrandt-Bioscope' geopend, in korten tijd ingericht

Boven: Na de Rembrandt Bioscope betreft de Amsterdamsche Bank het pand. Hier een foto kort voor de afbraak in 1953. Rechts daarvan de resten van het Tip Top Theater.

Links: Waar ooit films werden vertoond....

REMBRANDT-BIOSCOPE
Joden Breestraat 23, 1/6 't Rembrandthuis
TELEFOON 9131 Noord.

Dagelijks Voorstelling van des namiddags
2-5.30 en 's avonds van 7.15-11.30.
Zaterdag en Zondag **DOORLOOPENDE**
VOORSTELLING van 2-11.30.

Entree: 1e Rang 50 Ct.; 2e Rang 30 Ct.
MIDDAG-VOORSTELLING:
1e Rang 40 Ct.; 2e Rang 20 Ct.

Alle MIDDAG-VOORSTELLINGEN,
(ook Zondags) kinderen half geld.

Uitsluitend Pathé Films.

Elite-Programma

Orkest onder leiding van den Heer
MANUEL S. KINSBERGEN.

1e Etage: **BILJARTZAAL** met 12 WILHELMINA-TAFELS.
Chef de Biljard: de Heer LOUIS CONTENT.

CONSUMPTIE tegen gewone
Koffiehuis-prijzen. 4504

onder leiding van den architect F. L. Janssen Jr. uit Haarlem. De zaal telt ruim 300 zitplaatsen, ziet er recht gezellig uit, met hare witte muren met rood-beschilderde vakken, met de ruime wand- en plafond-verlichting, en wordt goed geventileerd. Een klein orkest hoort men wel, doch is onzichtbaar; het bevindt zich in een nevenvertrek, dat met boogvormige openingen aan de zaal grenst, welke openingen tegelijk dienst doen als even zoovele uitgangen. Vele uitgangen kunnen vooral in een bioscope-theater van groot nut zijn.

En nu is er in dat nieuwe theater nog iets, dat men niet overal vindt. In het even groote bovengedeelte op de eerste verdieping bevindt zich een biljartzaal, waar elf biljarts zijn geplaatst, en wel van het gunstig bekende merk der Wilhelmina-Biljartfabriek te Amsterdam, en de overbekende professor in het biljartspel, de heer Louis Content, waarvan de meeste spelers een lesje kunnen nemen, is daar de leider, de meester van het spel. Die bovenzaal is ook toegankelijk voor de niet-bezoekers van de benedenzaal.

De Rembrandt Bioscope sloot zijn deuren in maart 1927. Het pand werd in gebruik genomen door het 'Nieuw Israelietisch Weekblad' en zijn drukker/advertentiebureau Joachimsthal. Na de Tweede Wereldoorlog, in 1953, werd het nog uitgebreid verbouwd maar

Boven: Krantenadvertentie van de Rembrandt Bioscope. Ook de biljartzaal wordt vermeld.
Rechts: De Winkel van Sinkel, Nieuwendijk 175-177, de basis voor de Witte Bioscoop.

in 19?? gesloopt om plaats te maken voor het in 1971 geopende Burgemeester Tellegenhuis, beter bekend als het *Maupoleum*. Dat is op zijn beurt in 1994 weer vervangen (niet geheel afgebroken!) door de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten.

Witte Bioscoop/Capitol/Cineac 1911-1983

In 1911 kocht Gerardus H. van Royen de kleinste winkel van de vier, die samen *De Winkel van Sinkel* vormden: Nieuwendijk 175.

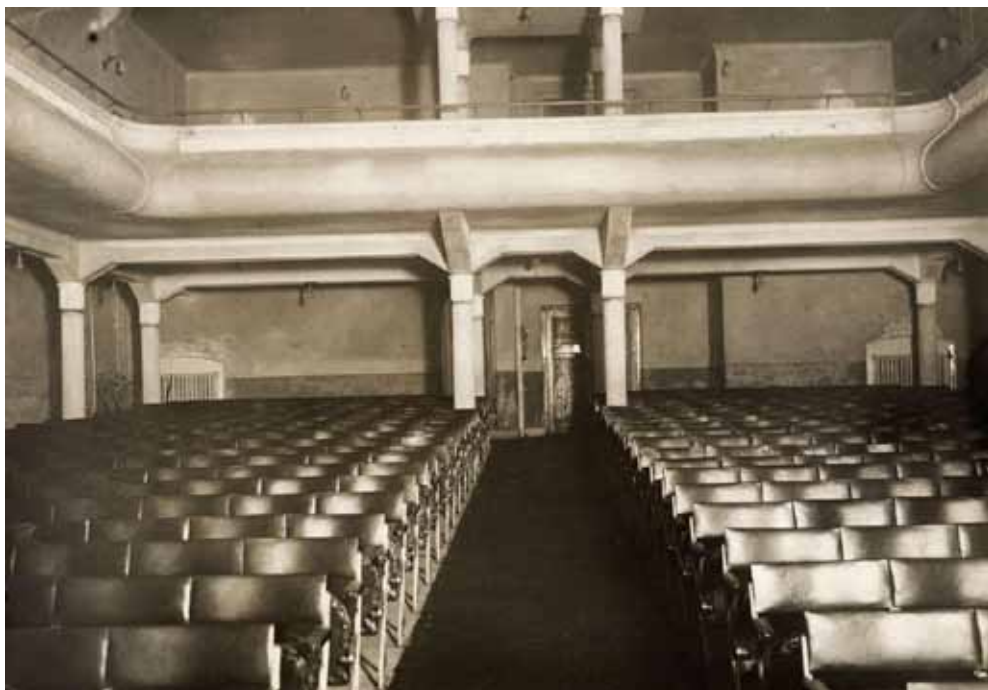
De opening van het eerste bioscoop-zaaltje met slechts 80 stoelen vond op 16 september 1911 plaats. Het jaar erop, toen dit eerste warenhuis van Amsterdam werd opgeheven, volgde het buurpand op nr. 177 en het achterliggende pand Damrak 64. Van Royen breidde zijn (eerste, maar

niet laatste) bioscoop uit tot een groot theater met zo'n 600 stoelen. Het filmtheater ging naar de spierwitte gevel aan het Damrak de **Witte Bioscoop** heten. Behalve Van Royen voerde Alex A.M. Povel mede de directie. Daarvoor was Povel ook directeur van de Winkel van Sinkel geweest en de omvorming van warenhuis naar bioscoop was zijn idee. Architect was Jacques A. van Straaten Jr. (1862-1920), zwager van Alex Povel en tevens architect van De Bijenkorf, tegenover de Witte Bioscoop. Het was overigens niet een totale nieuwbouw maar grotendeels een verbouwing.

De ingang van de Witte Bioscoop verhuisde in de nieuwbouw naar het Damrak maar de entree aan de Nieuwendijk bleef altijd als tweede ingang bestaan, ook bij de latere theaters.

De directie van de streng katholieke Povel leverde de Witte Bi-

oscoop het predikaat *katholieke familiebioscoop* op, met een eigen, nog strengere filmkeuring vooraf. Onderwerpen als zelfmoord, zichtbare moord (buiten beeld mocht wel), echtbreuk, al te zinnelijke tonelen en te gedetailleerde diefstal- en inbraakscènes werden uit de films gesneden, of zulke films werden simpelweg niet gehoord. Katholieke dagbladen als *De Tijd* roemden de bioscoop voor dit beleid. Toch zou dit beleid de ondergang van De Witte betekenen. De concurrentie op de Nieuwendijk was moordend en op 15 augustus werd de laatste film gedraaid. Na een korte verbouwing ging het theater op 30 augustus als **Capitol** weer open. Maar er was meer veranderd dan de naam en het tapijt: de programmering was er op gericht de bi-

Boven: Op 21 juli 1936 brak brand uit in de Capitol

Links: De zaal van de Witte Bioscoop tussen 1912 en 1929.

Boven: Grote drukte bij het uitgaan van Cineac Damrak in 1959.

Rechts: .Dat kon ook bij de Cineac: op je gemak het Algemeen Handelsblad lezen.

oscoop weer winstgevend te maken, tot groot verdriet van alweer dagblad De Tijd. De eerste film werd *Middernacht Place-Pigalle*, die volgens de filmkeuring toch echt voor boven de 18 jaar was. De familie Van Royen, die na de Witte Bioscoop meer theaters gebouwd of overgenomen had, stichtte in 1931 hun exploitatiemaatschappij REMA NV, die o.m. de exploitatie van Capitol overnam. Op 21 juli 1936 brak een brand uit in Capitol, die ook het buurpand (nr. 63) van het bankhuis Lodewijk Korijn trof. Ook al ging de bioscoop niet meteen dicht, toch was dit de aanleiding voor een totale nieuwbouw van het theater. Na de brand in 1936 sloot de familie Van Royen een overeenkomst met Cor Blad, directeur van de Cineac in de Reguliersbreestraat. Op Damrak 63-64 verrees een tweede *Cineac*, ontworpen door ir. H. van Vreeswijk, met maar

liefst 732 zitplaatsen. Alles werd gesloopt; De Telegraaf schreef in november 1937 dat je op een gegeven moment van de Nieuwendijk naar het Damrak kon kijken. De eerste voorstelling, van wat gepresenteerd werd als actualiteitenbioscoop, was op 17 maart 1938. De nieuwe directie werd uitgemaakt door Abraham Gelder en Robert B. Loeb. Ook de exploitatie werd losgeweekt van de Van Royens en kwam nu in handen van de Damrak Theater NV.

Die actualiteiten bleven lang op het programma staan, afgewisseld met speelfilms. De zelf gedraaide film van Prins Bernhard met zijn oudste dochter Beatrix in de hoofdrol draaide meer dan een maand in de Cineac Damrak. In 1950 en in 1975 vonden verbouwingen of aanpassingen plaats. Op 6 juli 1983 ging Cineac Damrak dicht om te veranderen in gokhal Arcade en werd daarmee symbool van de verloederding van het Damrak.

Van Lennep Bioscoop 1911-1914

Kinkerstraat 309-311, opening mei 1911, sluiting juli 1914. Het pand staat er niet meer. Een jeugdherinnering:
Er was van 1911-'14 een Van Lennep Bioscoop in de Kinkerstraat, waar nu de Hema is. Er werden toen ook kindermatinee's gegeven, voornamelijk met cowboyfilms, voor een stuiver entree.

Familie Bioscoop 1911-1916

Nieuwendijk 11, opening juni 1911, op 1 april 1916 gesloten op last van de brandweer.

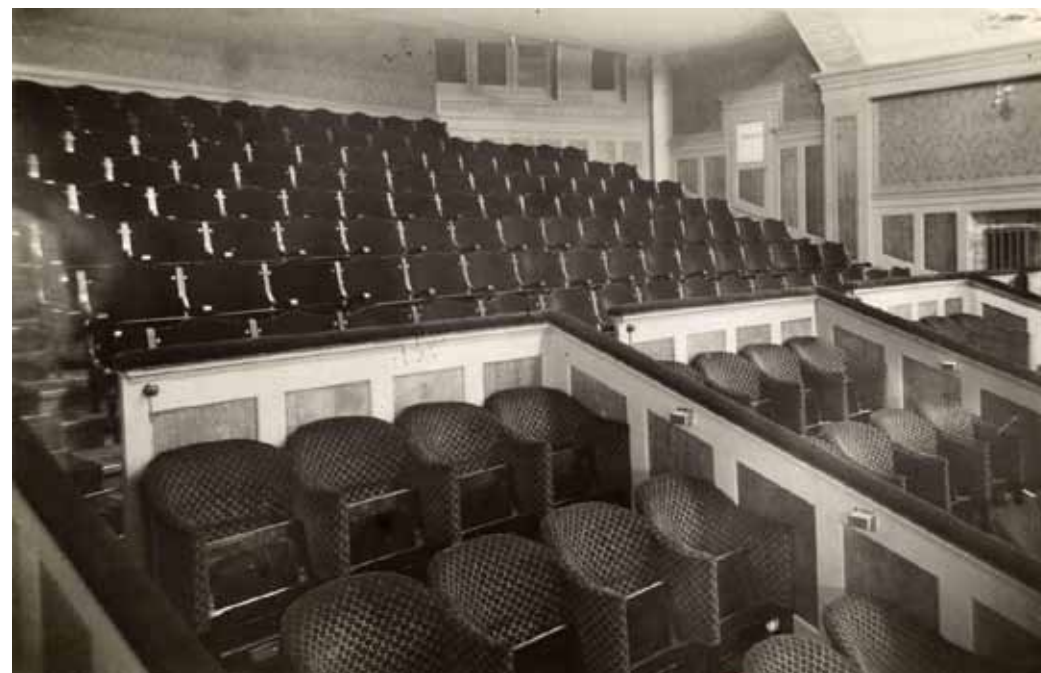
*Boven: Kinkerstraat 309-311; waar ooit de Van Lennep Bioscoop was zijn nu winkels.
Links: Cineac Damrak in 1939*

Groot Bioscoop Theater / Kosmorama / Luxor Theater / Blue Movie 1911-1975

Op de plek op de Nieuwendijk waar Simon Ph. Goudsmit zijn manufacturenwinkeltje uitbouwde tot het warenhuis De Bijenkorf bouwde architect Jacques A. van Straaten (1862-1920) in 1911 in opdracht van Arthur Isaacs (mededirecteur De Bijenkorf) het Groot Bioscoop Theater. Anders dan de naam suggereert, was het een betrekkelijk klein theater met 280 zitplaatsen. Na een verbouwing in 1918-'19 door architect B. A. Lubbers (in dienst bij Van Straaten als eerste tekenaar) werd het theater vergroot tot 580 zitplaatsen en ging Kosmorama heten.

In 1925 volgde alweer de volgende verbouwing door architect Isaac Blomhert (1879-1956) en werd het theater omgedoopt tot Luxor Theater. De belangrijkste wijziging was toen het nieuwe podium om variété

te kunnen brengen. De Tuschinski-formule was ook tot deze bioscoop doorgedrongen. Zoals de foto op pag. 88 toont adverteerde Luxor toen met een capaciteit van 600 plaatsen.

Vanaf 1926 werd het bioscooporgel bespeeld door Bernard Drukker, die ook in Cinema Royal het orgel bespeelde en later geheel daar naar toe verhuisde.

Volgens insiders was de Luxor vooral bekend om de knokfilms die er werden vertoond. Na mei 1975 werden de voorstellingen nog enkele maanden voortgezet als Blue Movie, een kleine pornobioscoop. Het pand is datzelfde jaar nog gesloopt.

Cinema de la Monnaie/Cinema De Munt/Plaza 1912-1972

Dit was een bioscoop in de Kalverstraat 226 die twee maal van naam veranderde, zonder dat de capaciteit mee wijzigde. Het theater had een achteruitgang aan het Singel. De bioscoop werd tegen de Taverne de la Monnaie aan gebouwd (zie ook de tekening op pag. 72). Het theater telde 450 stoelen en opende op 29 november 1912 de deuren. De architect was Jan F. (Frits) Staal, de aannemer was Coeterier & Ladiges, die in vijf maanden tijd het theater bouwde. Zowel taverne als cinema hadden hun betrekkelijk benauwde ingang aan de belangrijke Kalverstraat terwijl het achterfront aan

Vorige: Het Luxor Theater na de verbouwing van 1925; links het exterieur en rechts het interieur. In de voorhal hing net zo'n spin-lamp als die in de grote zaal van Tuschinski

Boven: Cinema De Munt na de verbouwing van 1914 (vgl. tekening pag. 72).

Links: Luxor Theater in 1956.

het Singel veel rianter was. Cinema de la Monnaie was een van vele bioscopen die in 1912 zijn deuren opende en die het begin betekende van een moordende concurrentie tussen bioscopen in de Amsterdamse binnenstad. De Cinema de la Monnaie was de eerste bioscoop waar de exploitant zijn hoofdfilm annonceerde als een *monopol-film*, toen daar in januari 1913 een filmbewerking van Léhars operette *Die Lustige Witwe* werd vertoond. Desmet was er snel bij en vertoonde twee weken later *De Prijs van het Geluk* als monopol-film in de Cinema Palace, de buurman van Cinema de la Monnaie.

Cinema de la Monnaie had veel films van verhuurkantoor Wilhelmina

Boven: De zaal van Cinema de Munt.

Rechts: .Een foto van de kemphanen Plaza en Roxy, toen ze allang tot één concern hoorden..

op het programma, maar mededirecteur Emilio Chezzi importeerde ook zelf films. De bioscoop werd voor Wilhelmina overigens ook het vaste premièretheater.

Een bijzonderheid was de explicateur, mejuffrouw Nieuwstraten, die daarvoor aan het toneel verbonden was geweest. Haar toneelstem kwam hier goed van pas.

In april 1914 ging Cinema de la Monnaie tijdelijk dicht om op 21 mei 1914 weer open te gaan als Cinema De Munt. De grootste wijziging was bijna onzichtbaar: de wisseling van eigenaar/exploitant Middenstad NV, waarvan Jean Desmet aandeelhouder was. Desmet, die naast Plaza de Cinema Palace exploiteerde, had daarmee een aandeel genomen in zijn naaste concurrent en nam ook (tot 1918) zitting in de directie van Cinema de Munt.

In 1918 nam de moedermaatschappij van Middenstad, de Olympia NV de bioscoop over. Olympia was weer een dochter van Neer-

landia NV die in Nederland een stroman was voor de Duitse UFA-filmfabriek. In 1929 kwam een Van Royen in de directie van De Munt en een jaar later nam het concern van de Van Royens (na 1931 REMA NV) beide bioscopen De Munt en Palace over.

In augustus 1949 sloot Cinema de Munt zijn deuren om in september van datzelfde jaar als Plaza weer open te gaan. Veel verbouwd was er weer niet, alleen was het aantal stoelen van 450 tot 470 toegenomen, wat in 1972 allang weer ongedaan gemaakt bleek.

Op 16 april 1972 brak een fatale brand uit in het Plaza, waar de bioscoop niet meer overheen raakte en zijn deuren sloot. In 1973 werd het gebouw afgebroken.

Boven: Op 16 april brandde het Plaza volledig af. Deze foto toont de bluswerkzaamheden aan de Singelzijde..

Links: Het Singel, kort voor de Eerste Wereldoorlog, met helemaal rechts met zonnescermen Taverne de la Monnaie en links daarvan Cinema de la Monnaie.

Bioscoopzaaltje (naam onbekend) 1912-1914

Goudsbloemstraat 52-54

Van deze drie – niet bij naam bekende – bioscoopjes in de Jordaan hield deze het nog 't langst uit. Het vermoeden bestaat dat de tegenover de bioscoop wonende exploitant van een reisbioscoop hier vaste voet aan de grond wilde krijgen.

Het is ook waarschijnlijk dat het pandje op de foto rechts in 1912 nieuw gebouwd is, speciaal voor de bioscoop. In dagblad De Tijd van 15 april 1912 wordt namelijk gemeld dat Goudsbloemstraat 52-54 *onbewoonbaar* verklaard is.

Na de bioscoop vestigde bakker Van der Meer zich hier en na de Tweede Wereldoorlog konden we galerie Topkapi op dit adres terugvinden. Nu staat hier een nieuwbouw-woonhuis.

Bioscoopzaaltje (naam onbekend) 1912-1912

Goudsbloemstraat 86

De opening vond plaats in juni 1912 onder de directie van W.J. van der Werf. Datzelfde jaar nog werd de bioscoop op last van de brandweer gesloten.

Bioscoopzaaltje (naam onbekend) 1912-1914

Tuinstraat 144-146

De opening vond plaats in november 1912 en de sluiting gedurende 1914.

Alle drie de panden zijn tijdens de grote renovatie van de Jordaan vervangen door nieuwbouw dan wel vernieuwbouw.

Rechts: Op deze foto is het pand Goudsbloemstraat 52-54 van de bioscoop alweer verbouwd tot winkel, annex bakkerij. Na de oorlog had het tot de sloop meerdere bestemmingen, waaronder als galerie Topkapi.

Edison Bioscoop 1912-1913

Er was kortstondig een bioscoop op de Haalemmerstraat 12A, in een pakhuis met een achteruitgang op de Droogbak. Het pakhuis staat er nog steeds, de bioscoop veranderde in de loop der tijd in een aaneenschakeling van verschillende winkels en bedrijfjes.

Edison Theater 1912-1962

In 1912 gaf de Amsterdamse Bioscoop-Onderneming aan architect P. J. van Doorn opdracht een theatergebouw te ontwerpen met ongeveer 400 stoelen op het perceel Elandsgracht 92.

Een beroemdheid was Van Doorn niet, maar evenmin onbetekenend: hij had heel wat binnenstadspanden op zijn naam staan, waarvan Keizersgracht 571 (1910) en Westermarkt 28 (1911; restaurant Koh-i-Noor) zijn ‘genomineerd’ voor de gemeentelijke monumentenlijst. Het nieuwe pand op de Elandsgracht kreeg een vrij

sobere maar charmante voorgevel in een min of meer classicistische stijl. Het interieur werd in 1921 vernieuwd in art-deco-stijl, ongetwijfeld ingegeven door het ongekende succes van Tuschinski.

Vanaf de opening in 1912 werden hier films vertoond. De projector stond in de halfronde erker boven de brede ingang. Het filmdoek hing dus voor de muur aan de kant van de achtergelegen doodlopende Lijnbaansstraat (die

Boven: Het Edison Theater op de Elandsgracht 92 hield het een halve eeuw vol. Toen werd het een schreeuwerige tapijthal.

Links: Het pakhuis (helemaal rechts op de foto) was van 1912 t/m 1913 even Edison Bioscoop.

tot 1875 met recht Elandsstinkslot had geheten). Onder het witte doek was een podium, want vooral in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog was het theater veel meer dan een bioscoop. Op het toneel werden dramatische toneelstukken, komische sketches en complete revues vertoond. Het Edison-publiek stond er om bekend dat het bovengemiddeld heftig meeleeft met al het vertoonde. Er heerste een huiselijke sfeer. Veel bezoekers kwamen uit de buurt en kenden elkaar. Het theater (met een kleine koffiekamer naast het podium) was daardoor tevens een ontmoetingsplek. Het waren niet de minsten die hier optraden.: Louis Davids en zijn zus Henriëtte

Boven: De zaal van het Edison Theater.

Rechts: Na de laatste verbouwing aan de voorgevel was werkelijk niets meer over van het origineel, zoals in vergelijk met de vorige pagina te zien is.

(Heintje), Esther de Boer-van Rijk (“Kniertje” in Herman Heijermans’ *Op Hoop van Zegen*), de grote Shakespeare-acteur Louis Bouwmeester, Willy Derby, ja zelfs de wereldberoemde Sarah Leander, en na de oorlog natuurlijk Willy Alberti, Johnny Jordaan en Tante Leen. Ook het vermaarde volkstoneelgezelschap van Herman Bouber (*De Jantjes*, *Bleeke Bet*, *Oranje Hein*) was meer dan eens van de partij. Kind aan huis was het komische duo Mie en Ko. De laatste, in de sketches een sullige magere lange slungel, heette in werkelijkheid Jacobus Siliakus (1893-19??). De potige Mie was de als vrouw verklede Willem Munnik (1883-1943), ook bekend als zanger/tekstschrijver Willy Chan-son. (Met Siliakus trad hij ook op als ‘Gebroeders Chan-son’). Na de pauze werd van allerlei soort films vertoond. Er zaten heel wat documentaire films bij, voor de Jordanezen in het televisieloze tijdperk belangrijk als venster op de wereld. In die verhoudingen

sprak het voor zich dat portier Ko van Wens en zijn vrouw Jet, theaterschoonmaakster, in 1937 werden gehuldigd met een grootse rijtoer door de Jordaan, ter gelegenheid van hun 25-jarig dienstverband. Naar verluidt had portier Ko in de eerste jaren ook de rol vervuld van filmexplicateur: de man die luidkeels en dramatisch commentaar gaf bij de stomme films, tot in de jaren twintig de geluidsfilm doorbrak. Ook typerend voor de sfeer: bij de heropening na een kleine modernisering van het interieur in 1935 bood de directie de mannelijke bezoekers een dikke sigaar en de vrouwen een gebakje aan.

In 1935 en omdat het nog niet genoeg was ook nog eens in 1939 werd er verbouwd. Dat was het afscheid van de statige gevel en terug kwam een strakke no-nonsense-gevel.

In 1962 legde de buurtbioscoop het af tegen de televisie. Er kwam een garage in (Kooperberg), en omstreeks 1980 de woonwinkel Edison Tapijt. Die maltraiteerde de buitengevel opnieuw gevoelig, maar een deel van het interieur, zoals het balkon, bleef intact. Toen bekend werd dat de tapijthall eind 2009 naar de buurpanden 86-88 wilde verhuizen, presenteerde een projectontwikkelaar het plan voor een hotel met 49 kamers, met een gevel die leek op die van 1912, maar wel twee verdiepingen hoger. De rest zou plat gaan. Daartegen kwamen protesten uit de buurt (onder meer van de Stichting Jordaanmuseum), maar ook de gemeentelijke Welstandscommissie gaf een negatief advies. *De gevel aan de Elandsgracht mist iedere samenhang en is een optelsom van incidenten.* Er is dus nog hoop voor het voormalige theater.

Met dank aan Peter-Paul de Baar's artikel in Ons Amsterdam

Concordia/Victoria 1912-1915

In 1912 werd door M. S. Springer in of naast zijn eigen opslagplaats onder een woonhuis aan Rapenburg 16B een bioscoop ingericht met een onbekend aantal stoelen. Eind dat jaar sloot de bioscoop alweer om begin 1913 als Victoria Rapenburg weer open te gaan. Dit keer onder de directie van G. Groot Roessink, waarschijnlijk dezelfde die ook al een feestzaal in de Plantage exploiteerde.

In april 1915 stopte ook deze bioscoop met filmvertoningen.

Odeon 1912-1914

In 1912 opende aan de Coehoornstraat 6 een bioscoop, waarover niet veel meer bekend is dan dat hij in december 1914 weer sloot. Wie de Coehoornstraat (gebouwd rond 1880) in het huidige Amsterdam niet kan vinden bedenke dat dit pas de Eerste Coehoornstraat werd, toen de Tweede geroid werd toen de voormalige schans, het Keerweer en Funen, werden ingericht voor bewoning.

Boven: Op deze tekening staat de scheepsbenodigdhedenzaak van M. S. Springer afgebeeld: Rapenburg 16. Of 16B er achter of ernaast lag is te achterhalen.

Prinsen Theater/Nova Theater 1912-1960

De architect van het Prinsentheater was Alphonsus Jacot (1864-1927). Jacot associeerde zich in 1907 met A. H. Zinsmeister, zijn chef de bureau. Niet alleen Zinsmeister kreeg alle ruimte van Jacot om zelfstandig te werken, ook andere getalenteerde medewerkers als G. F. la Croix, C. J. Blaauw en J. L. Crouwel mochten naar eigen inzicht werken. Dit kan het a-typisch ontwerp voor het Prinsentheater verklaren, dat in niets lijkt op Jacot-creaties als de Hirsch-

nieuwbouw op het Leidseplein en Maison de Bonneterie. Het Prinsentheater kwam op de plek van het afgebroken café De Prins aan de Prinsengracht 245A, hoek Leliegracht, en de opening was op kerstdag 1912. Jan Buisman, directeur van minsten vier andere theaters in die jaren, voerde de directie vanaf 1925 tot 1945. Met twee onderbrekingen! Van 1931 t/m 1936 was H. Wamelink directeur, in welke periode een verbouwing aan het Prinsentheater plaatsvond. Wamelink rouleerde overigens in dezelfde theaters als Buisman. De tweede onderbreking was in de oorlogsjaren 1942-'44, toen het theater gesloten was. In 1944 ging het theater weer open onder de directie van Jac. van der Veer, die dat tot het eind van de oorlog bleef en afgewisseld werd door een interimdirecteur A.W. Uitenboogaard. Van der Veer werd namelijk in 1945 enkele jaren door de NBB geschorst wegens sympathiseren met de bezetter. Uitenboogaard werd pas in 1948 afgelost door Barend Kroonenberg, die lei-

ding gaf aan een grootscheepse verbouwing.

Op 24 februari 1950 ging het **Nova Theater** open met een capaciteit van 380 stoelen. Vanaf dat moment had de bioscoop een officieuze band met de Waarheid-Filmdienst en de EVC, daar iedere week tot ongeveer eind 1954 op één avond in de week het theater plaats gaf

aan bezoekers van die Filmdienst. Er werden dan Sowjet-films en CPN welgevallige andere films gedraaid. De directie bestond toen uit het echtpaar Heemskerk dat ook een theater in Bodegraven exploiteerde. Na een directiewisseling en zeker na de Russische inval in Hongarije (1956) was dit voorbij.

De sluiting van het Nova Theater volgde op 31 maart 1960, waarna het gebouw nog vijf jaren een onduidelijk bestaan leidde en tenslotte gesloopt werd ten gunste van een blok appartementen.

Links: De voorgevel van Rex rond 1954.

Rechts: De zaal van Rex/Parisien, vlak voor de sluiting in 1989. Het theater telde toen nog maar 536 stoelen.

Scala/Rex/Parisien 1912-1989

Het Rex theater aan de Haarlemmerstraat 31-39 in Amsterdam, is in 1912 begonnen als Scala theater en eindigde in 1989 als Parisien waar pornofilms werden gedraaid. Dat kwam omdat Parisien op de Nieuwendijk in 1987 gesloopt werd, ten behoeve van een uitbreiding van het Victoria Hotel en zijn programmering van pornofilms in dat jaar overbracht naar het Rex theater dat al sinds 1985 dicht was. Rex was een gezellige familiebioscoop waar iedere avond een programma met twee hoofdfilms te zien was en ook wel artiesten optraden. De directeur/eigenaar was van 1936 tot 1970 de familie Chermoek.

Scala opende in 1912 op Haarlemmerstraat 39 onder de directie van de Fries Gerrit Tjepkema. Het theatertje telde toen 150 stoelen.

In 1918 werd een buurpand aangekocht en bij de bioscoop getrokken. Hoeveel extra stoelen deze verbouwing opleverde vertelt de geschiedenis niet. Kort daarop, in 1922, bouwde architect Gerard F. Mastenbroek voor Ralf van Minden (NV Bioscoop- en Schouwburgmaatschappij Scala) een volledig nieuw theater met wel 1000 stoelen. In 1930 nam Cinema Royal NV het theater over en stelde Jan Buisman als directeur aan.

Zoveel stoelen was nu ook weer wat veel voor een buurtbioscoop en toen in 1936 de Rus Aron Chermoek er de nieuwe eigenaar werd (Chermoeks Theaters NV) zou dit aantal teruggebracht worden tot 730 stoelen. Bij diezelfde wisseling van eigenaar kreeg de bioscoop

Pagina 78 toont de voorgevel van het theater in de Parisien-tijd.

Boven: De foyer van Rex.

Rechts: Nog eens de zaal van Rex, nu richting scherm.

ook een nieuwe naam: **Rex**. Bij het overlijden van Aron in 1939 was de opvolger al als mededirecteur in functie: E. Chermoek. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de bioscoop onteigend en door Holland-Twente Bioscoop-Onderneming beheerd. In 1945 nam E. Chermoek en de weduwe Bascha Chermoek-Lifschutz opnieuw de directie over. In 1951 pas kreeg Chermoeks Theater NV het theater weer terug in eigendom en bleef er tot 1970 de scepter zwaaien. Daarna dreef Bastiaan van Helden de bioscoop tot de sluiting in 1985. Toen al was het aantal stoelen teruggebracht tot 536. In 1987 nam het van de Nieuwendijk weggejaagde **Parisien** de bioscoop over om nog een paar jaren pornofilms te draaien. Dat stopte in 1989 en tot de sloop in 1992 werden er geen films meer vertoond.

Cinema Palace/Roxy 1912-1983

Deze bioscoop stond in de Kalverstraat 224, was de tweede(?) bioscoop van Jean Desmet in Amsterdam en opende een maand na buurman Cinema de la Monnaie in het pand ernaast. Het theater werd in opdracht van Middelstad NV nieuw gebouwd door

architect Evert Breman die in 1918 ook het Lloyds Hotel aan de Oostelijke Handelskade zou bouwen. Bij die nieuwgebouwde bioscoop bleef het winkelpand Kalverstraat 224 gehandhaafd en slechts licht aangepast. Het theater telde bij opening 550 stoelen en de opening was op 27 december 1912. De directie bestond, behalve Jean Desmet, uit David Hamburger Sr. en Elias de Hoop. Dat bleef zo tot 1914, toen De Hoop en Hamburger Sr. de distributiemaatschappij Cinema Palace NV oprichtten, een volle dochter van Middelstad NV, dat we al eerder tegenkwamen als dochter van Neerlandia NV, onderdeel van de UFA filmfabriek. Zo werden beide

mededirecteuren concurrenten van Desmets filmverhuurkantoor. Toch bleef Desmet tot oktober 1918 directeur van Cinema Palace, tot dat overgenomen werd door Olympia NV, eveneens een dochter van Neerlandia. Bij deze overname werd de complete directie van de bioscoop vervangen. Zolang Desmet directeur was werd de

Boven: De Singelzijde van Cinema Palace/Roxy (1912) was heel wat rianter dan die van buurman Cinema de la Monnaie/Plaza.

Links: Het front van Kalverstraat 224, voor de verbouwing tot bioscoop in 1912.

muzikale begeleiding van de films verzorgd door de immens populaire Boris Lensky. Hij werd na 1916 bijgestaan door Max Tak, die van de directie van Cinema Palace een dermate verleidelijk aanbod kreeg dat hij zijn vaste aanstelling bij het Concertgebouworkest opgaf. In 1921 schoof Tak weer door naar het Tuschinski-theater. Ook in 1921 werd in de bioscoop de stomme film Mathias Sandorf naar het boek van Jules Verne uitgebracht. Dit monsterwerk bestond uit 20 actes die weer over drie weken in september verdeeld gedraaid werden. Zoals in die jaren gebruikelijk was, ging dat in doorlopende voorstelling van 's middags half twee tot 's avonds elf uur. Op 31 maart 1927 sloot Cinema Palace voor een verbouwing. Op

Boven: De muzikanten Boris Lensky en Max Tak begonnen in Cinema Palace.
Rechts: De voorgevel na de verbouwing door George Staal in 1941.

16 april daarop volgend werd de bioscoop opnieuw geopend, nu als **Roxy** en nu met 525 zitplaatsen.

In 1936 werd de exploitatie overgenomen door Tubem NV, via via een dochter van de Tuschinski Bioscoop-Exploitatie Maatschappij NV. In de oorlogsjaren was de bioscoop geconfisqueerd en daarna nam de Tuschinski Maatschappij NV het theater in zijn geheel over. Dat bleef zo tot de sluiting van de bioscoop in 1983.

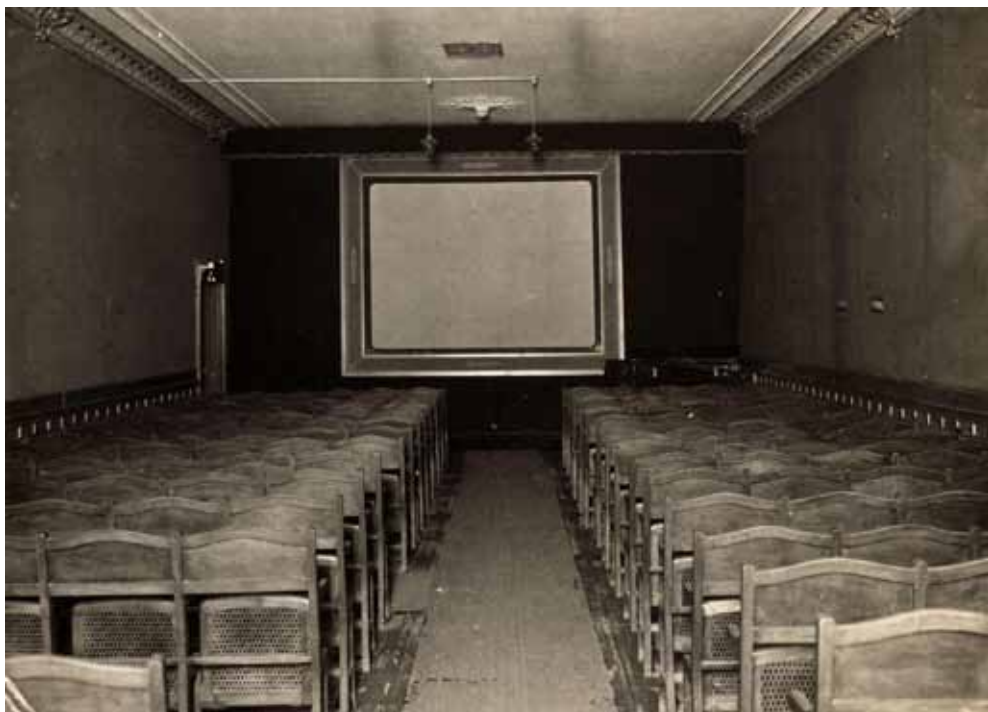
In 1941 is de entree en de foyer van Roxy geheel verbouwd door

George Staal, de broer van Arthur Staal. In augustus 1982 vond nog een verbouwing plaats waarbij het aantal stoelen tot 438 terug gebracht werd. Na een lange onderbreking ging de bioscoop op 7 juli 1983 weer open om op 26 oktober van datzelfde jaar definitief te sluiten. Daarna kwam er in het pand een kledingwinkel die de naam Roxy bleef voeren en de entree ongewijzigd liet.

Beurs Bioscoop/De Vereeniging/Keur Bioscoop 1912-1923

Van 1880-1891 was in de Warmoesstraat 139 het theater van De Vereeniging onder de directie van W.A. Muller. Tussen 1892-1903 was het een sociëteit voor de effectenhandelaren, die ook eigenaar van het gebouw waren. Daarna maakte Muller er een soort variété van en in juli 1912 werd er een filmzaal ingericht. De voorstellingen werden opgeluisterd door pianospel. Er werd geen entree geheven, maar daarvoor bestond er een verplichting een consumptie te gebruiken. De Kinematograaf meldde in 1913 dat het theater De Vereeniging in de Warmoesstraat in november failliet was gegaan omdat de kosten te hoog waren opgelopen. In 1922 volgde als experiment de Keur Bioscoop met 600 stoelen. Die sloot na een half jaar.

Odeon 1912-1916

In 1662 bouwde Philip Vingboons op Singel 460 het huis *Nuerenburg*. In 1837-1838 is het pand door architect *M. G. Tétar van Elven* verbouwd tot een sociëteit met concertzaal. Bij die verbouwing werd de naam van het pand gewijzigd in Odeon, zoals nog steeds valt te lezen in de gevelsteen. De zaal telde 622 zitplaatsen en kon

met staanplaatsen meegerekend ongeveer 800 personen bevatten. Bij de verbouwing tot concertzaal kreeg Odeon een statige stoep met entree op het niveau van de concertzaal. Om ruimte te winnen is die later weer gesloopt en de entree op straatniveau hersteld (zie foto boven). In 1912 werd de grote zaal geschikt gemaakt voor filmvoorstellingen. Op 1 februari 1912 draaide de eerste film in Odeon: *De Aviateur*.

*Boven: De ingang van sociëteit Odeon, na de zoveelste verbouwing.
Links: Het zaaltje van de Beurs Bioscoop in de Warmoesstraat*

Nieuws van de Dag, 02-02-1912. "Er is weer een bioscoop-théâtre geopend en dit is nog niet het laatste, want er zijn nog plannen voor tal van dergelijke ontspanningsoorden in bewerking. 't Zal er nog van komen dat er geen straat meer is zonder bioscoop. Het nieuwe theater, dat gisteravond zijn deuren openzette, is gevestigd in den bekende Odeon op het Singel. De gezellige bovenzaal leent er zich uitstekend voor. Bijzonder mooie films werden vertoont, oa prachtige kiekjes van groote schaatsen-, ski-, en priksleewedstrijden in de buurt van Davos-Platz. Het hoofdnummer van de week is een drama in een vliegtuig. Als er op het programma niet al te sensatieromanachtige vertooningen aangekondigd worden, zal deze bioscoop wel publiek trekken. 't Was gisteravond bij de

*Boven: De huidige situatie van Odeon; de grote zaal
Rechts: De huidige ingang van de Odeon-kelder.*

vertooning wel te merken, dat 't "de première" van de film was, 't haperde af en toe, maar de fouten werden vlug hersteld en kunnen nu niet meer voorkomen. Mejuffrouw Nelly Nieuwstraten, de explicatrice, weet aardig bij de films te vertellen. De violist, Guillaume Bos, die met een pianist voor de muzikale begeleiding zorgt, mag gehoord worden."

Het is de vraag of dit werkelijk een volwaardige bioscoop genoemd kan worden. Er is namelijk in diezelfde periode sprake van andersoortig gebruik van de ruimten in Odeon, zoals sociëteitsbijeenkomsten van studentenvereniging U.S.A. In 1916 stopten de filmvoorstellingen in Odeon, dat daarna nog vele bestemmingen kende, waaronder veilinghuis, COC-sociëteit, disco, restaurant, café, enzovoort.

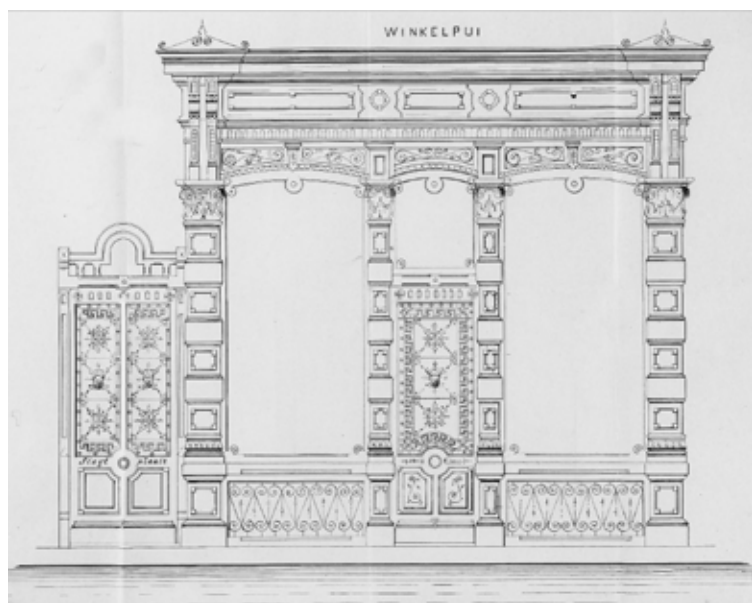

Juliana/Thalia 1912-1922

Op de Nieuwendijk 29 opende in 1912 een kleine bioscoop met 100 zitplaatsen in een verbouwd winkelpand. Het pand lag schuin tegenover de Engelsesteeg en grensde aan een slop, dat toen door een fraaie poort afgesloten werd (zie bouwtekening uit 1870 hieronder). De directie werd gevormd door W. van Thijn. De bioscoop overleefde de Eerste Wereldoorlog bijna; hij ging op 1 augustus 1918 dicht om kort daarna als **Thalia** weer te openen met een nieuwe directie. In maart 1922 sloot ook Thalia zijn deuren.

Plantage Bioscoop / Hollandia 1912-1960

Aan de Nieuwe Herengracht 117 opende onder directie van G. G. Weerdenburg op 8 november 1912 de Plantage Bioscoop, een theater met 300 stoelen. Begin 1913 ging de exploitatiemaatschappij failliet, maar het initiatief kreeg een doorstart en de Plantage heropende op 15 september 1913, met dezelfde directie. In februari 1915 was het toch gedaan met de Plantage Bioscoop en stopten de voorstellingen. Datzelfde jaar kon de bioscoop weer open met een

de op 15 september 1913, met dezelfde directie. In februari 1915 was het toch gedaan met de Plantage Bioscoop en stopten de voorstellingen. Datzelfde jaar kon de bioscoop weer open met een

nieuwe directie (H.J.L. Snelders) en nieuwe naam: **Hollandia**.

In 1926 werd een kleine renovatie van de bioscoop uitgevoerd en in 1942 vond een grotere verbouwing plaats. Toen was Jac. van der Veer directeur, die we eerder in de Nova tegenkwamen. Door zijn rol tijdens de bezetting was deze directeur van 1945 tot '48 geschorst door de NBB, maar daarna nam hij als mededirecteur zijn taak bij de Hollandia weer op. In 1953 nam Derk Falkenburg het theater en de directie van de bioscoop over tot die in 1960 definitief gesloten werd. Het theater telde toen 280 stoelen.

Boven: De Hollandia Nieuwe Herengracht, de voormalige Plantage Bioscoop. Deze foto is vlak voor de sluiting gemaakt op 23 maart 1960.

Links: Winkelpand Nieuwendijk 29 werd na een verbouwing in 1912 bioscoop Juliana.

Cinema Centraal 1912-1987

Op 12 november 1912 opende Jean Desmet naast zijn Parisien nog een bioscoop, de Centraal Nieuwendijk 67. Als directeur stelde hij Nathan Bierman aan die, behalve dat hij diamantslijper was, ook als bioscoopexploitant optrad. Bierman was de zwager en compagnon van Gerrit Veerman met wie hij samen ook nog aandelen in Cinema Royal verwierf en zelf in 1920 in het bestuur van Cinema Royal NV werd benoemd. Bierman bleef tot 1924 in Centraal en werd toen opgevolgd door W. C. van de Pavverd, die tot 1960 directeur bleef. Desmet had speciaal voor de exploitatie van het Flora Theater de exploitatiemaatschappij Madrid NV opgericht, waar hij ook Centraal in onderbracht. Het was een betrekkelijk kleine bioscoop die bij sluiting 136 stoelen telde. In 1918 werd er nog verbouwd aan bioscoop Centraal.

Vanaf 1975 leidde de bioscoop een moeizaam bestaan; de sluiting volgde op 25 maart 1987. Gelijk met Cinema Parisien ernaast werd de bioscoop gesloopt om het Victoriahotel te kunnen uitbreiden.

Haarlemmerpoort/Thalia 1912-1915

In november 1912 opende aan het Haarlemmerplein 33 de bioscoop Haarlemmerpoort. Hoe groot de bioscoop was blijft duister. Een lang leven was de bioscoop niet gegund, want in september 1913 meldde het blad Kinematograaf dat na een lange sluiting de bioscoop weer open zou gaan onder een nieuwe eigenaar en directie. Dat werd D. Leithuyser die in 1914 de naam veranderde in Thalia. In 1915 sloot de bioscoop definitief zijn deuren.

Boven: De ingang van Centraal rond 1950

Links: Dezelfde ingang na weer een verbouwing, kort voor de sluiting.

Bioscope Tavenu / Prinsesse bioscoop / Cinema Hollandia 1912-1969

Dit bioscoopgebouw stond aan de Haarlemmerdijk 161 en kreeg een achteruitgang aan de Vinkenstraat 176 -180. De bioscoop was nieuw gebouwd door de architecten C.H. Hagedoorn en P.W. van Doorn. Deze laatste had ook al Edison gebouwd. Het begon op 11 oktober 1912, in een zaal met 240 stoelen, met de vertoning van de Deense film *Hvad Møllebranden afslørede* (Het geheim van de molen), die de week daarvoor voor 't eerst in Nöggerath had gedraaid. Niet slecht voor een buurtbioscoop! In augustus 1914 sloot de bioscoop alweer.

Op 24 oktober 1914 ging de **Prinsesse bioscoop** open op hetzelfde adres. Deze bioscoop was een nog korter leven beschoren en sloot in 1915. De programmering had een katholiek stempel

gekregen en dit soort bevoogding was commercieel ook in 1914 niet

Boven: De voorgevel van Cinema Hollandia in de jaren '60. De entree die al iets van het fraaie art-deco interieur verried blijft hier achter een lelijk rolluik verborgen.

Rechts: De achtergevel van Hollandia in de Vinkenstraat. Of deze gevel meteen bij de bouw in 1912 verrees is niet bekend.

meer verantwoord, zoals we ook bij De Witte gezien hebben. In mei 1915 opende **Cinema Hollandia** onder de directie van H.J.L. Snelders, die gelijktijdig ook de directie over Hollandia Nieuwe Herengracht voerde, beide verenigd in de exploitatiemaatschappij Hollandia CV. Op de Haarlemmerdijk bleef Snelders tot zijn (verdrinkings-)dood in 1943. Hij werd opgevolgd door zijn zwager Philip M. van de Paverd, die tot 1951 bleef. Het fraaie art-deco interieur, dat tot vandaag bewaard bleef, zal in navolging van de succesvolle Tuschinski-formule tussen 1921 en de crisisjaren aangebracht zijn.

Na de oorlogsjaren werd Hollandia een theater voor actiefilms, zich daarbij onderscheidend van het nabije Apollo Theater. Als een der weinige buurtbioscopen wist Hollandia de concurrentie van de televisie te overleven, waarschijnlijk door de kleinschaligheid die het concern altijd kenmerkte. Dat maakt dat deze bioscoop in de formule van **The Movies** (zie daarvoor pag. 11) het oudste ongeschonden filmtheater van Amsterdam is. Pas door The Movies is de capaciteit, die altijd 240 stoelen gebleven was, uitgebreid door aankoop van buurpanden. In 1974 tot 340 en in 1991 tot 400 stoelen.

Olympia Paleis 1913-1914

Voor de volledigheid vermelden we deze bioscoop aan de Overtoom 135-137, alhoewel die net 10 weken heeft bestaan. De opening was op 14 november 1913 en de sluiting reeds op 28 januari 1914.

Goudsbloem 1913-1914

Nauwelijks langer bestond de bioscoop Goudsbloem in de 2^e Goudsbloemdwarstraat.

Dam Bioscoop 1913-1914

In de Damstraat 23 werd op 22 maart 1913 de Dam Bioscoop geopend. Het was een redelijk groot theater met wel 400 stoelen. Als bedrijfsleider zette de eigenaar Johannes De Badts in, die zich in de Rembrandt Bioscope en Victoria Rapenburg al bewezen had. Dat kon niet wegnemen dat de bioscoop in 1914 weer gesloten werd.

Boven: De zaal van de Dam Bioscoop in de Damstraat.

Links: De art-deco inrichting van het huidige The Movies stamt uit de tijd van Hollandia

Wester Bioscoop / Roode Bioscoop / Ons Genoegen 1913-1918

De geschiedenis van de Wester Bioscoop aan het Haarlemmerplein 7 begint al in 1912. Toen het bestaande pand verbouwd werd tot bioscooptheater stortte in juni een deel er van in, waarop de brandweer gelastte de rest ook neer te halen. Zo opende deze bioscoop in 1913 in een nieuwbouwpand. Over de capaciteit is niets bekend. In juli van datzelfde jaar gooide de directie de handdoek in

de ring. In september daarop opende de **Roode Bioscoop**. Die episode heeft een kleurrijke achtergrond. De anarchistische propagan-

dist Gerhard Rijnders, aanhanger van Domela Nieuwenhuis, kreeg de mogelijkheid de Wester Bioscoop aan het Haarlemmerplein te exploiteren en startte vol goede moed met het verwezenlijken van zijn idealen. Op 1 september 1913 werd de eerste film *Glück auf!* gedraaid. Na drie maanden hield ook Rijnders het voor gezien. Vreemd is dat de naam Roode Bioscoop het beste is blijven hangen, terwijl de opvolger **Ons Genoegen** onder de directie van J.C. Mensé er uiteindelijk bijna net zoveel jaren volmaakte als beide voorgaande bioscopen er maanden hadden gedraaid. Na de sluiting in 1918 kreeg het pand zeer uiteenlopende bestemmingen, die helemaal niets met theater te maken hadden. Dat veranderde bij de oprichting van Theatergroep Flint in 1979, toen nog de Gebroeders Flint, die de voormalige bioscoop als repetitieruimte in gebruik namen. Inmiddels is het theater uitgegroeid tot veel meer dan dat. Het is een theater voor nieuw, kleinschalig muziek- en literair theater in Amsterdam. Zij hebben, als hommage, de naam Roode Bioscoop opnieuw op de gevel aangebracht.

Boven: De Roode Bioscoop in zijn huidige uiterlijk: Haarlemmerplein 7
Rechts: Het interieur van vandaag geeft een idee van de filmzaal van toen.

Rozen Theater/Asta Theater/Capitol 1913-1971

Het Rozen Theater werd in opdracht van H. Zwaluw gebouwd voor hoofdzakelijk variété- maar ook filmvoorstellingen. Het werd ook het – op dat moment – grootste theater van Amsterdam met een capaciteit van 900 zit- en 200 staanplaatsen. Het ontwerp kwam van de architecten Zeeger Gulden en Melle Geldmaker, later een van de grootste architectenbureaus van Amsterdam. Het gebouw staat aan de Rozengracht 117, kreeg twee bescheiden torens en is versierd met glas-in-lood, beeldhouwwerk en ornamenten. De opening gebeurde met een filmvoorstelling op 21 maart 1913. Mededirecteur werd Charles Braakensiek, de explicateur van Edison en Thalia Rotterdam, die het nu hogerop zocht.

Op 8 juni 1923 ging het theater na een verbouwing weer open

om dan medio 1926 opnieuw dicht te gaan. Op 3 september 1926 opende het **Asta Theater**, dit keer uitsluitend een bioscooptheater met 840 zitplaatsen. Directeuren waren o.a. vader en zoon Hinke, waarvan de laatste het theater door de oorlogsjaren loodste. De eerste jaren werden nog regelmatig films vertoond, maar in de laatste oorlogsjaren steeds sporadischer. De eerste jaren na de oorlog viel

*Boven: De huidige staat van de gevel komt overeen met die van het eerste Rozen Theater
Links: De zaal van het Rozen Theater; in 1913 de grootste van Amsterdam.*

de Asta helemaal terug naar vari et e en ander theater, om in 1947 de draad weer op te pakken. Mededirecteur H. F. Albers had intussen banden aangehaald met de familie Van Royen (REMA) en in 1948 werd de exploitatie van het Asta Theater ondergebracht in een firma, die gelieerd was aan REMA. Ben van Royen, de zoon van oprichter Gerardus, werd directeur van die firma Asta Theater. Op deze switch van eigenaren en directeurs volgde een naamswijziging van de bioscoop; op 10 juni 1948 opende het **Capitol**. Om verwarring te voorkomen wordt het theater meestal als Capitol Rozengracht aangeduid.

REMA nam in 1956 de exploitatie volledig over om het in 1961

Boven: Het Asta Theater, niet lang na de opening in 1928

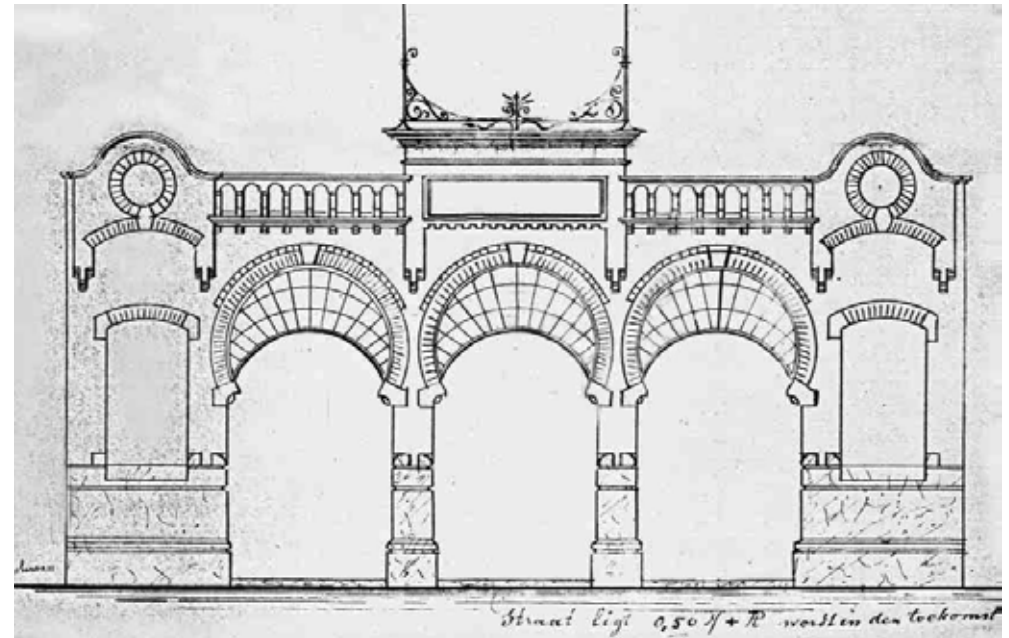
Rechts: Capitol Rozengracht viert in 1953 zijn eerste lustrum, het theater zijn achtste.

onder te brengen in Holland Film NV, volle dochter van REMA die een groot aantal bioscopen in en rond Amsterdam beheerde. In 1968 deed REMA de bioscoop, samen met anderen, over aan City Theater NV (Den Haag), welk concern het Capitol in 1971 sloot. In 1971 heropende het gebouw na een verbouwing als theater Mickery. In 2001 werd besloten het theater grondig te restaureren. Het gebouw werd volledig gestript en de gevel werd zoveel mogelijk in de staat van 1913 teruggebracht. Ook de naam is veranderd en voortaan heet het theater gewoon weer **Rozen Theater**.

Nassau Bioscoop/Centrum/Thalia 1913-1933

Aan de Lijnbaansgracht 31-32 vestigde zich in 1913 het *Nassau Bioscoop en Variété Theater*. Nassaubioscoop was dan misschien geen exotische naam, maar het gebouw oogde wel zo. De buurt doet op dit moment zijn uiterste best het karakteristieke pand voor afbraak te behoeden. Op de ontwerptekening van P.A.J. Scheelbeek uit 1912 zien we prominent drie Moorse hoefijzerbogen van gelijke hoogte met aan weerszijden daarvan twee nissen voor de affiches van de voorstelling (afb. rechts). Op 27 april 1913 draaide de eerste film onder de directie van H. van Praag. In maart 1929 sluit de bioscoop om een maand erna als **Centrum** weer open te gaan. Erg lang duurt dit niet; in 1930 gaat Centrum dicht.

In april 1931 ging de bioscoop opnieuw van start, nu als **Thalia** en aanvankelijk onder de directie van C.J. Verhoeff. In 1932 komen diverse leden van de familie Mendes in de directie, die ook banden hebben met enkele andere bioscopen in de stad.

De crisistijd laat deze bioscoop in een arme volkswijk weinig kans te overleven. In maart 1933 sluit Thalia zijn deuren.

Rechts: Het programma van juli 1913

Boven: De ontwerptekening voor de Nassaubioscoop, door architect P.A.J. Scheelbeek.
Links: Vanaf de sluiting van de bioscoop ging het bergaf met het pand. Tot voor kort was het zelfs grotendeels bekleed met plaatsmateriaal, reclame en graffiti.

Rubens Bioscoop 1913-1918

Aan het Waterlooplein 80-82 opende Abraham Rubens een (naar zichzelf genoemde) bioscoop. De openingsfilm werd op 15 februari 1913 gedraaid maar al in juli gooide Abraham de handdoek in de ring. In november van hetzelfde jaar nam Gebr. Deem & Co de exploitatie over om dat tot 1918 vol te houden. Toen ging Rubens Bioscoop dicht.

Oostersche Bioscoop 1913-1914

In de Weesperstraat 60-62 opende het echtpaar Stein een bioscoop met 161 stoelen. Architect Joh. G. IJzerman voegde twee winkels samen tot een bioscoop (4.5 m breed bij 17.5 m diep). Als expliciteur stelden de Steins Gustaaf de Jongh aan die daarvoor in de Witte Bioscoop had gestaan. In 1914 ging de onderneming weer dicht.

Ceintuur Bioscoop 1913-1921

In 1912-'13 bouwde architect P.A.J. Scheelbeek in opdracht van Henri Drukker een bioscooptheater aan de Ceintuurbaan 280, hoek Ferdinand Bolstraat. Drukker was een lastige klant; hij bemoeide zich intensief met het ontwerp. In februari ging de bioscoop (met 165 stoelen) open en in 1921 weer dicht. In de volksmond heette deze bioscoop *'t Stinkertje*, wat alles te maken had met het feit dat er geen enkele vorm van ventilatie in de zaal was. De bijnaam ging later royaal (maar onterecht) over op de nieuwgebouwde bioscoop ernaast. In 1921 sloot de Ceintuur Bioscoop. Toen was de bouw van het veel grotere Ceintuur Theater ernaast op Ceintuurbaan 282-284 al begonnen (zie pag. 117).

Rechts: Het Van Swinden Theater in 1937, kort na de opening van de herbouwde bioscoop in de Eerste van Swindenstraat 72-76.

Van Swinden Theater 1913-1965

In 1913 opende D. Swaap in de Eerste Van Swindenstraat 72 het Van Swindentheater, een middelgroot theater met 480 stoelen. In 1935 ging het gebouw tegen de vlakte, met medeneming van wat buurpanden. Op deze ruimte bouwde de familie Swaap onder de leiding van architecten Oscar Rosendahl en Jan Wils (City Theater!) een nieuwe bioscoop die op 26 maart 1936 openging. Tot het theater op 27 juni 1965 voorgoed sloot had een lid van de familie Swaap het bedrijf geleid.

Boven: Het Tip Top Theater in 1934

Volgende: De Jodenbreestraat met rechts op de hoek van de Uilenburgersteeg (met koepel) het Tip Top Theater

Tip Top Theater 1914-1942

Bij de naastgelegen Rembrandt Bioscope op pagina 83 kwamen we het Tip Top Theater al tegen. Dit legendarische Joodse theater is het laatste van de grote hoeveelheid nieuwe theaters die vlak voor de Eerste Wereldoorlog in Amsterdam geopend werden. In 1913 kregen de architecten Gulden en Geldmaker de opdracht voor het ontwerpen van een bioscoop-, annex theatergebouw op een braakliggend terrein aan de Jodenbreestraat 25-27, de Uilenburgerstraat 2 en de Jodenhouttuinen 36-38. Bovengenoemde huisnummers werden vervangen door een nieuw huisnummer: Jodenbreestraat 25, dat in 1928 werd gewijzigd in nummer 27. Opdrachtgever van de bouw van het theater was Jozef Kronenburg, directeur van de N.V. Theater Maatschappij Het Oosten. Het gebouw vertoonde qua stijl sterke overeenkomsten met het Rozen Theater aan de Rozengracht, dat Gulden en Geldmaker een jaar daarvoor hadden ontworpen. Er is nog twee keer verbouwd, in 1926 en in 1934. Toen Tuschinski geopend werd was Jozef Kroonenberg zo van dat interieur onder de indruk dat hij het Tip Top Theater in die stijl heeft laten veranderen en het theater liep weer als vanouds. Het theater beleefde in de jaren dertig van de twintigste eeuw juist haar hoogtijdagen.

Zoals in die tijd wel vaker voorkwam is niet duidelijk of dit nu een revue-/variététheater was waar ook films vertoond werden of andersom. Ooggetuigen maken melding van diverse optredens tussen de films door. Optredens, niet alleen door joodse, maar ook christenartiesten. Het theater werd geëxploiteerd door Jozef Kroonenberg, die directeur was van 1914 tot 1934. Daarna (1935-1940) volgde zijn zoon Barend hem op. Daarnaast was Simon Vos van 1930 tot 1933 ook directielid en Goedman Kesing in 1939 en 1940.

De capaciteit zal ongeveer 450 stoelen zijn geweest; bij heel populaire films, zoals de eerste geluidsfilm *Sonny Boy* (Al Jolson) in 1929, zat dit aantal mensen in de zaal. Er werden ook authentieke joodse films vertoond zoals: *Dybuk*, een Pools-Joodse film, *Jiddel met de Fiddel* en *Simche en Sores*.

Vóór de tijd van de geluidsfilms werd er geëxpliciteerd door Charles van Biene.

Het programma bestond in de regel uit twee grote films, die door operateur Piet Westendorp werden gedraaid; tijdens de pauzes verkocht ome Sander zijn consumpties. Muziek was er uiteraard ook. Max Tak trad er op en het Cocktail Trio stond er vaak. Stella Fontaine, Lou Bandy, Willy Derby en Sylvain Poons waren geregeld te horen. In de jaren '20 was de toegangsprijs 25 of 15 cent; naargelang je dichterbij of verderweg van het podium wilde zitten. Voor een kwartje was je een hele middag of avond onder de pannen; niks vier of doorlopende voorstellingen. Het was vanaf het begin een succesvol theater. Altijd uitverkocht, ook al zorgde de Eerste Wereldoorlog voor een terugval in het bezoekersaantal.

In oneindig veel boeken heeft het Tip Top Theater gefigureerd en niet de minste daaronder waren de boeken van Meyer Sluysen, zoals *Er groeit gras in de Weesperstraat*. Wat de Edison en Nassau voor de Jordaan waren was het Tip Top voor de jodenbuurt, namelijk een plaatsvervangende woonkamer waar men de buurt ontmoette. Hier volgt een fragment uit *Gisteren komt nooit weerom*:

...Verderop staat het enige theater in de hele wereld, dat 'Tip Top' heet. De naam is

enig, het etablissement eveneens. Het is gebouwd op de plaats waar eens de herberg van Eikie Duits stond. Vertelt de buurt een mop met zo000'n baard:

De Tip Top wordt afgebroken.

Oi, waarom?

Eikie Duits heeft er zijn petje onder laten liggen.

Soms wordt een mop een gruwelijke waarheid. Ze hebben de Tip Top afgebroken. In de hongervinter. De naakte muren van de bouwval zijn nu een beetje gecamoufleerd. Nog een jaar of wat en dan ademt er niemand meer, die de bonte wereld binnen deze muren met eigen ogen heeft gezien en met eigen oren gehoord. Er zal komen een dag en het bloeiendste en boeiendste leven zal een zaak geworden zijn van horen zeggen.

Het theater van ome Jopie Kroonenberg is niet een doodgewone bioscoop, zoals er dertien in een dozijn gaan. Wie het om films te doen is, kan overal terecht, op de Herengracht, in de Hollandia, of naast de Tip Top in de Rembrandtbioscoop, waar ze voorstellingen geven met zevenhonderdneuentachtig vervolgen. Of hij kan op de Reguliersbreestraat bij Bram Tuschinski klant worden.

Officieel heet de Tip Top een bioscoopthe

ater, maar omdat ome Jopie zelfkennis bezit, vergist hij zich nooit in de overdadige smaak van zijn publiek. Dat is, zo gezegd, niet tevreden met één kopje thee; het wil er chocola bij, en mangelen en daarna veel fruit, een hele uitstalling. De programma's van ome Jopie beginnen eerst met muziek. Smeltende ouverture's uit bekende opera's, die iedereen kan meezingen. Kol Nidrei heeft een vaste plaats in het repertoire. Daarna komen de operazangers.

Joodse zangers vooral. Die wil iedereen horen en zien. Ome Jopie bouwt om zo'n zanger een hele voorstelling, met veel roze licht en blauwe weerschijn op de lovertjes en glimmertjes van het decor. Dan komen de komieken, die complete revue's opvoeren, berstens vol geëxtemporeerde woordspelingen. En ja, dan komt ten slotte de film. Ome Jopie laat de hele wereld afsnuffelen naar bijzondere films voor zijn theater, 'Dybuk' en 'Jiddel mit d'fiddel'. Max tak speelt in de Tip Top viool, en Meyer Hamel zingt er liedjes bij een gitaar. Isidoor Zwaaf, die

geniale sjalksnar, provoceert lachkrampen, Michel Swaab en Bep-pie Mouton (Beppie Schaap) treden er op. Stella Fontaine (Saartje Kanes) geeft er gastvoorstellingen. Louis, Heintje, Henriëtte en Hakkie Davids en Wijntje Poons treden er voor het voetlicht. Malowitz, Meyer Blitz, de telepaat en Iessie Romeijn, de hypnotiseur, noem maar op, alles wat een Jiddische naam heeft in de wereld van de kunst, komt vroeg of laat naar de Tip Top.

De artiesten zeggen: 'Zulk dankbaar publiek, dat vind je nergens,

Halverwege de sloop in 1953, naar de Jodenbreestraat gezien

in de hele wereld niet'. De middagvoorstellingen in de Tip Top zijn meer bestemd voor de huismoeders in de buurt. Als de gezegende kinderen na het middageten weer naar school zijn, zeggen de buurvrouwen tegen elkaar: 'Kom, ik ga een paar uurtjes naar de Tip Top. 'n Mens moet toch afleiding hebben'. Er wordt geroddeld, dat de huismoeders de emmers met water meenemen naar de bioscoop om tijdens de film de aardappelen voor het avondeten te schillen.

Maar wie kan piepers jassen met het licht uit? Er wordt ook beweerd, dat de Tip Top de kersause mangelenbioscoop (Curçaouse amandelen=pinda's) is en dat na de voorstellingen de vloer bezaaid is met lege pindadoppen. Maar laten ze eerst eens gaan vragen aan Jac. Veerman, de directeur van de Cinema Royal op de Nieuwendijk, wat hij na elke voorstelling op de vloer vindt, voordat ze het theater van ome Jopie in opspraak brengen....

Op 22 februari 1941 werd de eerste razia in Amsterdam in dit theater en in deze buurt gehouden. Op last van de

Duitse bezetter werd de bioscoop 4 juni 1942 gesloten. Het theater werd daarna als alternatieve opvang gebruikt naast de Hollandsche Schouwburg. In de hongerwinter werd het gebouw illegaal gestript en van brandbaar materiaal ontdaan. Na de oorlog bleken er van het pand alleen nog enkele muren overeind te staan. In 1947 werd er nog een aanvraag ingediend om de bouwval te mogen verbouwen tot matrassenfabriek, maar uiteindelijk werd het pand in 1953 gesloopt om verbreding van de Jodenbreestraat mogelijk te maken.

Verdwenen en bestaande bioscopen in Amsterdam

De serie PDF-documenten bestaat uit vier delen. Klik op de onderstaande omschrijvingen om die delen te openen.

- Inleiding, geschiedenis van de cinematografie en bestaande bioscopen
- Verdwenen bioscopen tot 1918
- Verdwenen bioscopen na 1918
- Biografiën markante figuren uit de bioscoopgeschiedenis

De afbeeldingen circuleren allen op internet. De samenstellers hebben hun best gedaan geen beeldrechten te schenden. Bent u van mening dat dit toch is gebeurd gelieve u dit via [deze link](#) bekend te maken. De afbeelding zal dan verwijderd worden.

naar een idee van:

Bram Huyser

beeldredactie en opmaak:

Theo Bakker

html-versie: <http://www.theobakker.net/bioscopen1.html>